

Adab-ı Sedat'taki Tartışma Örneklerinden Bazılarının Modern Mantık'taki Tartışma Mantığı Çizelgesi İçinde Uygulanması

Necati DEMİR*

Özet

Bu makalenin amacı; 20. yüzyılın başlarından günümüze değin gelen klasik ve modern mantık çekişmelerinden sıyrılıp her iki mantık anlayışının örtüşen noktalarının olup olmayacağını irdelemektir. Böylece Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin önde gelen siyaset ve fikir adamlarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa'nın *Adab-ı Sedat* isimli mantık eserindeki tartışma mantığına ilişkin örneklerin modern mantık sembolleri içinde uygulanabilirliğine ilişkin bir çabadır.

Anahtar Kelimeler: *Adab-ı Sedat*, klasik mantık, modern mantık, tartışma mantığı, tartışma örnekleri.

Abstract

The aim of this article is to discuss the possibility of transcending the ongoing tensions between the premises of the classical and modern logic which have been continuing from the beginning of the 20th century up to present day and to evaluate whether both approaches have overlapping aspects. Thus, the study introduces a new approach about the applicability of the models of *logic of discussion*, one of the sub-branches of the logic, which takes place in *Adab-ı Sedat* written by Ahmet Cevdet Paşa, who was one of the leading figures in thinking and politics in the period of *Tanzimat* and *Meşrutiyet*, with the symbols of modern logic.

Key Words: *Adab-ı Sedat*, classical logic, modern logic, logic of discussion, discussion examples.

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin önde gelen siyaset ve fikir adamlarındandır. Bu çalışmamız içinde bizi

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi ve Mantık Öğr. Gör.
(ndemir@cumhuriyet.edu.tr).

İlgilendiren yönü, onun çeşitli alanlarda yazmış olduğu birçok eserden yalnızca iki mantık eserinin ikincisi¹ olan Adab-ı Sedat²'taki tartışma mantığına ilişkin örneklerin modern mantık formatıyla işlenmesidir. Bu çalışmamızın amacı, 20. yüzyılın başlarından günümüze değin klasik ve modern mantık tartışmalarının yapıldığı, artık Aristo'nun biçimsel mantığının yerini İngiliz matematikçisi Boole (1815-1864) ve Alman matematik ve mantıkçısı Frege (1848-1925) tarafından oluşturulan sembolik (modern) mantığın alacağı düşüncesi³ karşısında taraf olmak yerine farklı bir mantık anlayışının gündeme getirilip getirilemeyeceği sorununa dikkat çekmek ve bu iki mantık anlayışı arasında bir ortak payda ya da örtüşme noktasının olup olmayacağı üzerine bir düşünce esnekliği oluşturabilmektir. MÖ: 7. yüzyılda ortaya çıkan Hint tefekkürünün, eski Grek felsefesine idealizm, materyalizm, düalizm ve mistisizm konularında açıkça kaynaklık ettiğini⁴ öğreniyoruz. Ancak Grek felsefesindeki sürekliliği Hint tefekküründe göremiyoruz. Zaten bu etkinin ortaya çıkışı da 19. yüzyılın ortalarında Sanskritçenin batı dillerine aktarılmasından⁵ sonra gerçekleşir⁶. Hint düşüncesinin ilk etapta Yunan felsefesinden geri ve dini söylemi ağır bastığı söylenebilir. Ancak bu düşünceleri 100 yıl sonrasında izleyen Grek felsefesi de ilk dönemlerinde dini etkiden kurtulamadığı gibi ilk Grek filozoflarının düşünceleri de sistematik bir bütünlük içinde olmayan parça parça metinler halinde ele geçmiştir. Hermann Diels, bu fragmentleri, *Fragmente der Forsokratiker* (Sokrat-öncesi Fragmentler) adıyla derlemiş, Walter Kranz da bunların önemli bir kısmını *Antik Felsefe* adıyla Türkçe'ye aktarmıştır.⁷ Aristoteles'in ilk fizikçiler dediği (Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes) düşünürlerin ortaya koydukları başı sonu belirsiz fragmentler halindeki düşünceler⁸inin, kendilerinden sonra gelen felsefe tarihçileri (Aristoteles), doksograf (Theophrastes ve biyograflar (Diogenes Laertios) ın daha sonraki zamanlarda yaptıkları katkılarla felsefe metinlerinin dizgeleştirilmiş halidir.⁹ Greklerin günümüzdeki doğa felsefesi felsefe tarihçilerinin eliyle neo-strüktürel (yeniden inşaacılık) yönemiyle boşlukları doldurulup anlamsızlıklar giderildikten sonra büyük

¹ Birincisi Miyar-ı Sedat'tır.

² Ahmet Cevdet Paşanın Tartışma Mantığına ilişkin eseri.

³ Hüseyin Batuhan-Teo Gunberg, *Modern Mantık*, ODTÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Ank., 1970, s. V.

⁴ Dr. Ruben, *Felsefenin Başlangıcı*, Doğu Matbaası, Ank., 1947, s. 3-70.

⁵ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, İşaret Yay. İst. 1991, s. 15.

⁶ Bkz. Necati Demir, *Felsefenin Menşei Konusunda Bazı Düşünceler*, C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Sivas, 1998.

⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İst., 1974, s. 24, W. Kranz *Antik Felsefe*, İ.Ü.E., Yayınları, İst., 1976,

⁸ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 24.

⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 24.

felsefe öğretileri olarak kültür tarihine kazandırılmışlardır. Eğer Hint kültüründe de bu kabil bir soyut düşünce geleneği sürdürülebilmiş olsaydı, mümkündür ki, Hint'te de felsefi öğreti biçimlerine tanık olunabilirdi. Buradan hareketle, düşüncenin ilerleyişinin, her dönemde onun işlenmesiyle gerçekleştiği sonucuna varılabilir. Biz de bu ilkeden hareketle yerli düşüncemizin sürekliliğini sağlamak ve yeni biçimlerle zenginleştirmek bağlamında eski ve yeni mantık'a karşıtlık ya da taraftarlık yerine her iki mantık anlayışından da yararlanarak kesintiye uğramayan geleneksel mantık anlayışımızı çağdaş bir biçim içinde konumlandırmak durumundayız. Bu çalışmamızın, mantık geleneğimizin güncellenmesi düşüncesine küçük de olsa bir katkı sağlayacağı, mantık alanında çalışan amatör ve uzmanlara da söz doğurtucu bir düşünce (*logos spermatikos*) olacağı ümidindeyiz.

A- Tartışma ve Diyalektik

Tartışma ya da münazara için Seyid Şerif Cürçânî, sözcük anlamı itibariyle 'nazir'den veya 'basiret ile 'nazar'dandır, istilah olarak da; doğruyu göstermek için iki şey arasındaki nispete iki taraftan basiretle bakmaktır,¹⁰ der. Yine münazara sözcük anlamıyla "husumete (çekişmeye) güç yetirmek ve onda şiddet göstermek demektir... Kelimenin türediği kök, 'El Cedlü'dür ve kuvvetle bükme demektir."¹¹ Terim anlamıyla tartışma ise, "Çekişme yoluyla fikir alış veriş ve hasmı ilzam etmek (iddiayı kabule mecbur bırakmak) için üstün gelmeğe çalışmaktır. ... Bilginlerin çoğunca övülen ve kabul gören yollardan biriyle hasmı ilzam etmek için yapılan karşı çıkış (muhalafet) tir. ... Tartışma, kişinin bir delille veya itirazla hasmının yanlış sözünü reddetmesidir ve (bu da) ancak başkasıyla münazara ile mümkün olur."¹² Tartışma (münazara) ya da eleştiri, eleştirilen alanın sınırlarını çizerek imkânlarını belirlemek, o alanın ilerlemesine katkı yapmak ve belli bir konuya bilinçli yaklaşmayı gerçekleştirebilmek için karşı görüşleri savunan kişi ve grupların düşüncelerini irdeleme imkânı buldukları ortamlara denildiği gibi iki karşı tez (düşünce) in tarafsız bir hakem ya da jüri önünde mantık kuralları çerçevesi içerisinde savunulması olarak da tanımlanabilir. Tartışma, münazara, müzakere, tenkit ya da eleştiri, irdeleme, aklın süzgecinden geçirme, murakabe etme (denetleme) bir düşünceyi, konuyu, bir kişiyi, grubu, toplumu, insanlık ev-

¹⁰ Seyid Şerif Cürçânî, *Kitabü't Târîfât, (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*, Çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İst., 1997, s. 223-224.

¹¹ -Dr. Zahir b. Avvad el elmai, *Kur'anda Tartışma Metodları*, Çev. Ercan Elbinsoy, Pınar Yay. İst. 1984, s. 25

¹² el-Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, s. 26-27

renini çözümllemek için yapılan zihinsel eylemlere verilen çeşitli karşılıklardır.

Tartışma ya da münazaranın Herakleitos (MÖ: 540-480), Elea'lı Zenon (MÖ: 490-430), Platon, (427-347), Hegel (1770-1831) ve Marks (1818-1882)'in düşüncesinde önemli bir kavram olan diyalektik kavramıyla yakın bir ilişki vardır. Dolayısıyla bu kavrama hangi anlamlar yüklendiğine de bakılması gerekir. 'Diyalektik' sözcüğünün kökeninde Yunancadaki 'logos' sözcüğünü buluyoruz. Bu 'sözcük 'legio' sözcüğünden türemiştir. Logos'un başlıca iki anlamından biri 'söz', 'konuşma' ya da 'akıl'dır. Dia öntakısı burada da bir karşılıklılık (alış-veriş) fikrini ortaya koyuyor. 'Dialegein' söz ya da düşünce alışverişinde bulunmak ya da tartışmaktır. Dialektos, görüşme, konuşma, tartışma anlamına gelir.¹³ Diyalektik, önce, saran ve kandıran belagat anlamındaki değil anlatan ve inandıran söz, sonra da tartışma sanatı olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla diyalektik, gösterme (demonstration) ve çürütme (refutation) sanatını içerir. Diyalektikçi, görüşlerine mantıksal bir temel koymayı bilir ama her şeyden önce başkalarının sözlerindeki doğruları ve yanlışları ayırabilme ve karşısındakini susturabilecek kesin kanıtı ortaya koyabilme¹⁴ yetisiyle kendisini gösterir. "Diyalektik, Yunanca tartışma sanatı anlamına gelen dialektike tekhne'den türeyen diyalektik, genel olarak akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğrulara ulaşma yöntemi olarak bilinir. ... Diyalektik her şeyden önce, bir tez ya da görüşü, mantıksal sonuçlarını incelemek yoluyla çürütme yöntemi anlamına gelir. Yine diyalektik, sofistlik akıl yürütmeyi, cinsleri türlere bölmeyi, ya da cinsleri, türlerine ayırarak mantıksal bir biçimde analiz etme yöntemini gösterir. Bundan başka diyalektik, en genel ve soyut fikirleri, tikel örnek ya da hipotezlerden hareket edip bu fikirlere götüren bir akıl yürütme süreciyle araştırma yöntemi olarak ortaya çıkar."¹⁵ "Felsefede dialectic, eytişim, mantığın esasları, münazara ilmi, fikirlerin tenkitli tahlili. Dialectician: mantık bilgini. Dialectical: mantık ve münazaraya ait,¹⁶" anlamına gelmektedir. Diyalektik kavramı, önce bir karşılıklı konuşma ve konuşma sanatı anlamını çağırıştırır ise de onun terim anlamının konuşma olgusu ve eylemindeki yöntem, anlama, çıkarsama, çözümlleme, yargılama, sonuca ulaştırma, düşüncüyü geliştirme ve değiştirme¹⁷ olduğunu belirtmemiz gerekir. Kelimenin etimolojisine baktığımızda ortaya çıkmış olduğu Grek düşüncesinde DİALEGEİ'de iki ayrı öge bulmaktayız; birincisi, kök; 'legein', ikincisi,

¹³ Paul Foulquie, *Diyalektik*, Çev. Afşar Timuçin, İst., 1975, s. 7.

¹⁴ Foulquie, *Diyalektik*, s. 7.

¹⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yay. Ank. 1996, s. 148

¹⁶ *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, İst., 1990, Diyalektik mad. s. 259.

¹⁷ Şahin Yenişehirlioğlu, *Felsefe ve Diyalektik*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 27.

'dia', 'legein' kökü, konuşmak yüklemine ve konuşma eylemini işaret eder. 'Dia' ise, bir şeyin ya da anlatımın bir ötekiyle bağlantısını gösterir. İşte bu 'biri'nin 'diğeri' yani bir başkasıyla, kendi dışındaki bir 'VARLIK' ile bağlantısı ancak diyalektik ile, yani konuşma ve tartışma yoluyla gerçekleşmektedir.¹⁸

Eski Grekler diyalektik'ten söylev veya söylevi cevaplama, muarız -tasdik ettiği kaziyeleri çürüterek- red ve cerh etme, tenakuzları açığa vurma sanatı¹⁹ nı anlıyorlardı. Zira bu yöntem, fikirlerin çarpışmasından doğruyu meydana çıkarır ve düşünme faaliyetini kamçılar. Aristoteles (384322), diyalektiğin bulunuşunu Parmenides (540-) 'in çömezi Elea'lı Zenon'a bağlıyordu²⁰. Gerçekten Zenon diyalektikçinin ilgi çekici bir örneğidir.²¹ Onun yöntemini anlamak için Pre-sokratik filozoflar içinde ilk olarak ortaya çıkan doğa filozofları denilen Thales (MÖ: 624-548), Anaksimandros (MÖ: 610-545) ve Anaksimes (M.Ö: 585-525), evrenin aslını, arkesini araştırıp, birincisi su, ikincisi 'apeiron' (boşluk) ve üçüncüsü de hava demişlerdir. Samos'lu olup Sicilya'da yer tutan Pytagoras (580-500) ise, maddi gerçekliğin açıklamasını ancak matematikten bekliyordu. Pytagoras'çılar matematik'in ilkeleri tüm varlıkların da ilkeleriydi.²² İşte Elea'lı Zenon kendi adıyla anılan 'Paradoks'²³ lar'ını Pytagoras'çıların bu görüşlerini çürütmek için ortaya koymuştu.²⁴ Onlar, evrende tam sayı olarak açıklanamayacak bir şeyin olmadığını savunuyordu. Yine onların, dik kenarları 1 (bir) birim olan bir dik üçgenin hipotenüsünün tam sayı olarak kök dışına çıkmayışı karşısında inançlarından kuşkuya düştükleri söylenir. Bir yöntem olarak diyalektiği bulan Zenon'un, onu saçmaya indirgeme²⁵ şeklinde gerçekleşen akıl yürütme anlamında kullandığı belirtilir. Oluş filozofu Herakleitos'a göre diyalektik ise, evrende hüküm süren ve kendisinden dolayı varolan her şeyin kendi karşısına dönüştüğü değişme sürecini, karşıtların birliğini ve bunu ifade eden çelişki mantığını ifade eder. Sokrat'ta diyalektik, soru-cevap yoluyla yaptığı tartışma tekniği anlamına gelirken, Pla-

¹⁸ Yenişehirlioğlu, *Diyalektik*, s. 27

¹⁹ Max Beer, *Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı*, Çev., F. Sabit, Öncü Kitabevi, İst., 1965, s. 16.

²⁰ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, Çevirenler, Mehmet İzzet-Orhan Saadettin, Sadeleştiren, Yüksel Kanar, İz Yayıncılık, İst., 2004, s. 59, Emile Brehier, *Felsefe Tarihi*, MEB ME Basımevi, İst., 1969, s. 49.

²¹ Foulquie, *Diyalektik*, s. 9.

²² Foulquie, *Diyalektik*, s. 10.

²³ Sanıldığı gibi olmayan anlamındadır.

²⁴ Foulquie, *Diyalektik*, s. 10.

²⁵ Bir düşüncenin doğruluğunu, karşının yanlışlığını kanıtlayarak ortaya koymak anlamına gelir. Bir düşüncenin doğruluğunu göstermek ya da bir şeyin mantıksızlığını kanıtlama için karşı çıkanın düşüncesinin yanlışlığını kanıtlama türünden ~~varolan~~ bir akıl yürütmedir.

ton'a göre ise diyalektik, insanın oluşturduğu tüm sanatların en üstünü ve en önemlisidir. Aristoteles'te ise diyalektik, kesin ve zorunlu sonuçlara götüren bir akıl yürüme olmasa da yararlı bir akıl yürütmedir. Ancak o, diyalektik'i bilimin yöntemi olarak görmez. Kant ise diyalektiği, deneyin sınırlarının ötesine giden aşkın yargıların yanlısını ya da çelişkilerini gösteren mantık türü olarak anlar. Diyalektik Hegel'de farklı bir anlam ve içerik kazanır. Bir düşünce ya da gerçek bir şeyi önce zorunlu olarak karşıtına (çelişğine) dönüştüren daha sonra da onların her ikisini birden içeren bir senteze ya da birliğe götüren süreç anlamına gelir.²⁶ Mübahat Küyel'e göre diyalektik, zihnin, gerçekliğin bilgi (verite) sini edinmek için, en az iki düşünce arasında gidip gelerek, benzerlikleri ortaya koyması, aykırılıkları atmasıdır. Akıl, bir düşünce konusunu, diyalektik yaparak düşünür. Düşünmek, daima bir şey'i düşünmektir. Bir başka ifadeyle düşünmek, diyalektik yapmaktır.

Aristoteles, 'tüm insanlar doğal olarak bilmek isterler'²⁷ diyerek insanın belirli bir özelliğine vurgu yapmaktadır. Buradan hareketle biz de insanın -makalemizin konusu bağlamında- bir başka özelliğine vurgu yapabiliriz. İnsan doğası gereği yaşamak ve toplumda iyi bir yer edinmek için kendini savunmak isteyen bunu da bazen tartışarak yapan bir canlıdır. Dolayısıyla insanın tartışma isteği duyması onun doğasının bir gereğidir. Tartışma işine hayatın her alanında rastlamak mümkündür. Çünkü insanlar birbirleriyle anlaşmak için kelime ve cümlelerle jest, mimik ve pandomimleri devreye sokarlar. Birbirlerini etkilemek ve ikna etmek için de güzel söz, ince, nazik davranış ve yumuşak tavır kullanırlar. Bunlar da yetmez ise akıl devreye girer. Bu kez gereken; zihinsel yönden muhatabımıza düşüncemizi aklın kabul ettirmek için onunla tartışmadır. Tartışmalarda ve açıklamalarda aklın rolüne değinen Russell; "Bana öyle geliyor ki, uygulama alanında akıl dediğimiz şey, üç belirgin nitelikte tanımlanabilir. Akıl her şeyden önce, kaba kuvvetten çok inandırmaya dayanır; ikinci olarak, akıl, kullananın tamamıyla geçerli olduğuna inandığı deliller yoluyla inandırma çaresini arar; üçüncü olarak da fikirleri oluştururken, gözleme ve tımdengelimini mümkün olduğu kadar çok, sezgiyi ise mümkün olduğu kadar az kullanır,"²⁸ der.

"Felsefe, Sokrates'a kadar zihinsel bir monolog olarak anlaşıldı, onunla birlikte bir diyaloga dönüştürüldü. İnsan neliğinin bilgisi-

²⁶ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 149

²⁷ Aristoteles, *Metafizik*, Cilt I, Çev. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova/İzmir, 1985, s. 79.

²⁸ Bertrand Russel, *Aylıklığa Övgü*, Çev., Mete Ergin, Altın Kitaplar Yay. 1969, s. 92

ne sadece diyalektik yolla ya da diyalektik düşünceyle yaklaşabiliriz. Önceleri hakikâtin, bir düşünürün çabası ile kavranabilecek hazır türden bir şey olduğu ve hemen başkasına aktarılabilceği düşünülürdü. Ama Sokrates bu görüşü onaylamadı... Hakikat, nelîği bakımından diyalektik düşüncenin dışlaşmasıdır. Bu yüzden o, karşılıklı olarak soruşturma ve cevaplama durumunda olan öznelerin devamlı işbirliği olmaksızın kazanılamaz. O deneysel bir şey gibi de değildir. O toplumsal eylemin doğru açılımı olarak anlaşılmalıdır.²⁹ Tartışmadan en fazla verim almak; genelde bilginin, özelde de doğrunun monolog değil de diyalog şeklinde en az iki düşünen ve uzman kişilerin nesne ya da konu hakkında yaptıkları tartışma ya da münazara sonucunda çıkacağına kuşku duymaksızın duyduğu inançtan gelir. Bir şeyi ya da sorunu tartışan iki kişi, eğer tartışmanın daha başında, muhatabım bu konu hakkında doğruyu ortaya koyması mümkün olmadığından onu dinleyerek vakit geçireceğime, o konuşurken geçen zamanı, konuyu ona en iyi biçimde nasıl anlatacağımı zihnimden kurgulamaya ayırmam gerekir diye düşünüyor- sa, bu iki kişi doğruyu ortaya koyamayacakları bir kulvara girmiş durumdadır.

I- Tartışmalarda İzlenmesi Gereken Yöntemin Koşulları

Tartışmanın düzeyli olabilmesi için, tartışılan konu hakkında tartışmacıların bilgi birikim ve bilimsel donanımlarının olması gerekir. Yararı olan değil de yararı olmayan tartışmaları yeren, "Siz hadi bildiğiniz şey üzerine tartışıyorsunuz. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz,"³⁰ ayetine bakacak olursak, önce, tartışmanın bir bilgi işi olduğu, sonra bilenlerin bildikleri konu hakkında tartışabilecekleri, bilmeyenlerin haddi aştıkları, konu hakkında bilgisi olmayanlar ve her konuda yeterli bilgiye sahip olmayanların (cahillerin) tartışma yapmalarının uygun olmadığına ilişkin bir uyarı niteliği taşıdığını anlıyoruz. Hiçbir konuda ya da tartışılan konu hakkında bir bilgisi olmayanlarla tartışmak anlamsızdır.

Verimli yapılan bir münazaranın fildişi kulede düşüncelere dalmaktan daha faydalı olduğunu söyleyen Taşköprülüzade³¹, 'Bir saatlik münazaranın bir aylık mütâlaadan hayırlı³² olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple doğrunun ortaya konulması ya da çıkarılması bağlamında müzakere veya tartışma eyleminin işlevi üzerinde durulması gerekir.

²⁹ Ernst Cassirer, *An Essay on Man*, Yale University Pres, New Haven and London, 1944, pp. 5.

³⁰ Kur'an, Âl-i İmran/3, 66.

³¹ (1494-1561) yılları arasında II. Bayazıt, I. Selim (Yavuz) ve I. Süleyman (Kanuni) dönemlerinde yaşamış bilgin.

³² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Mevzu'atu'l-Ulum*. Terc. Kemaleddin Muhammed Efendi 2 Cilt İstanbul: Dersaadette İkdâm Matbaası, 1313/1897, c. 1, s. 63.

Tartışmacıların, bakış açılarının geniş, ileri sürdükleri delillerin akıl ilkelerine ve kıyasın kurallarına uygun olması, üstün bir amacı hedeflemeleri ve evrensel (zamanlar ve mekanlar üstü) bir düşünceyi işlemeleri gerekir ki, zamanın ve mekanın, kişilerin ve döneminin şartları içerisinde fazla yıpranmasın.

Tartışma yöntemi ve âdabı çok önemlidir. Öncelikle; tartışmacı, her şeyden önce muhatabının duygu ve zayıf yanlarına değil, yalnızca aklına, muhakemesine, zihnine hitap etmeli, ona karşı açıklayıcı, mantıksal doğruya yönlendirici bir yol izlemeli, her delilsiz iddianın karşısına kesin deliller ve başka seçeneği olmayan belgelerle çıkmalıdır.

Tartışmacının ileri sürdüğü deliller ya muhatabın zihnini aydınlatmağa, aklını işletmeye yönelik olmalı ya da art niyetli olanları, inadı huy edinenleri ve bilmediğini de bilmeyen kara cahilleri bir daha konuşamayacak denli susturmağa yönelik olmalıdır.

Tartışmayı, ne tümüyle gereksiz ve boş söz dalaşı sayıp küçümsemek ne de her tür ihtilaf ve çekişmenin yegâne gidericisi olarak görüp hiç bir kayıt ve sınırlamaya gerek görülmemeyen her kapıyı açan bir anahtar olarak görmek gerekir. Her şeyden önce tanımlanmamış ve sınırları çizilmemiş bir konu ya da alanın üzerinde yapılacak her tür araştırma ve çabanın sonuçta boşa çıkması ihtimali büyüktür. Bu nedenle kıyaslar genel olarak düzenli ve düzensiz diye iki kısma ayrıldığı gibi tartışmaları da olumlu ve olumsuz diye iki kısma ayırmakta yarar vardır. Bilindiği gibi: Olumlu Tartışmalar: "Her şeyin bir sebebi, yolu ve bir de sonucu vardır. O şeyin sağlıklı bir yapıya kavuşması için bu üçünün de sağlam olması gerekir. Öyleyse övülen tartışma, halis bir niyet, sağlıklı bir yol izleyişle yapılan ve hayırlı sonuç doğuran tartışmadır. Yahut şöyle denilebilir: Hakkı güçlendiren sıhhatli bir metot ve iyi bir niyetle hakka (gerçeğe) ulaştıran bütün tartışmalar övgüye layıktır."³³ Bilindiği gibi, doğruluk-yanlışlık arasındaki zıtlık, insan yeryüzünde yaşadığı sürece ortadan kalkmayacaktır. Ancak sorun, bunların birbirine üstün gelmelerinde yaşanacaktır. Yanlışın, doğruya üstünlüğü insanlık ve doğanın geleceği açısından çok tehlikelidir. Bu nedenle yanlışın doğruya üstün gelmesi önlenmelidir. "Yanlış ne ile giderilecektir, susmakla mı, silah zoruyla mı, yoksa kanıt ve belge ile mi? Kuşkusuz, doğru olan sonuncusudur. Çünkü kılıç bazen lehimize, bazen de aleyhimize işler. Ama kanıtlar böyle değildir. Haklı olduğumuz sürece daima bizden yanadırlar. Nice zaman bilek gücü, yanlışını doğruya galip getirip onun yerine geçirmiştir."³⁴ Olumlu tartışmaya örnek olması bakımından Kur'an'dan iki ayete

³³ -el Elmai, a.g.e., s. 54-55

³⁴ -el Elmai, *Kur'anda Tartışma Metodları*, s. 69-70

bakmakta yarar var: "Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla *en güzel şekilde tartış*; doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O doğru yolda olanları da en iyi bilir."³⁵ "Kitap ehlinde zulmedenler bir yana, *onlarla en güzel şekilde mücadele edin*, şöyle deyin: Bize indirilene de, size indirilene de inandık; Bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz O'na teslim olmuşuzdur."³⁶

Gazali (1058-1111), insanları münazaralarda çıkmaza götüren etkenin 'mira' adını verdiği 'her ne şekilde olursa olsun başkasının sözüne itiraz etmek huyundan kaynaklandığını' belirtir. Yararsız tartışma, muhatapı susturmak için, onu kusurlu ve bilgisiz bulup onun başka bir yoldan gerçeği bulmasına engel olmaktadır... Başkasında kusur ve hata bulmak ise, hayvani ve vahşilik duygusunun belirtisidir.³⁷ Her şeye itiraz etmek, her duruma bir mazeret bulmak; insanlarla iyi geçinme engellisi sosyalleşemeyen tiplerin genel karakteridir.

Osmanlı öncesi İslam eğitim geleneğinde tartışmaya verilen önem Osmanlı medreselerinde de kendini göstermiştir. Bunu hem genel ilimler ve eğitim üzerine yazılan eserlerde hem de müfredatla ilgili kitaplarda görebiliriz. Mesela Taşköprülüzade (1494-1561) Miftahu's-Sa'ade³⁸ adlı eserinde, öğrencilerin görevleri arasında konuları yaşlılarıyla karşılıklı gözden geçirmeyi, birlikte incelemeyi ve münazarayı sayar. Daha sonra tartışmanın amaçları ve nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Ona göre, tartışmada doğrunun ortaya çıkarılması amaçlanmalıdır. Üstün gelmek, övünmek veya karşısındakini utandırmak amacıyla tartışmak uygun olmadığı gibi bu amaçlarla tartışan kimselerin tartışmalarından olumlu bir sonuç alabilmesi de mümkün değildir; ayrıca dinen de sakıncalıdır. Taşköprülüzade'ye göre insafli, hoşgörülü, dikkatli, düşünceli olmak ve duygulara kapılmamak tartışmanın adabı arasındadır. Münazaranın özünü istişare oluşturur ve istişare sadece doğruyu ortaya çıkarmak içindir; bu da ancak temiz bir kalp, düşünceli olma ve insafla gerçekleşir. Tartışmalarda çeşitli hile ve aldatmacalara baş-

³⁵ Kur'an, 16/Nahl, 125.

³⁶ Kur'an, 29/Ankebut, 46.

³⁷ Gazali, *İhya-ü Ulum'id Din*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay. Cilt: 3, İst. 1975, s. 265-266

³⁸ Arapça ilimlerin konularına ait ansiklopedidir. Oğlu, Kazasker Taşköprülüzâde Kemalettin Mehmet Efendi tarafından *'Mevzuatü'l Ulûm'* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Bkz.

<http://m.turkan28.googlepages.com/TAKPRLZDESAMEDDNAHMETEFEND.doc>

vurmak kesinlikle yasak olmakla birlikte eğer karşı taraf böyle bir yola başvuruyorsa buna müsaade edilebilir.³⁹

II- Ahmet Cevdet Paşaya Göre Tartışma Mantığı'nın Bazı Kavramları ve Kuralları

Ahmet Cevdet Paşa (122-1895) Miyar-ı Sedat ve Adab-ı Sedat isimli iki mantık kitabı yazmıştır. Bunlardan ilki; tartışma usul ve kurallarını içermekte, ikincisi de bu kitabın konularını anlamaya bir giriş mahiyetindedir. Miyar-ı Sedat, Osmanlı Medreselerinde okutulan mantık konularının derli toplu verildiği bir klasik mantık eseridir.⁴⁰ Cevdet Paşa Adab-ı Sedat'ı ilerde o da bir mantıkçı olacak olan oğlu Ali Sedat⁴¹ için kaleme aldığı söylenen Adab-ı Sedat isimli tartışma mantığına bir giriş kitabıdır. Cevdet Paşa bu küçük eseriyle bilim ve düşünce hayatımıza yeni bir görüş ve zenginlik kattığı ama ne yazık ki, bu eserden geniş kitleler yararlanamamaktadırlar. Cevdet Paşa bu eserinde tartışma mantığının usul ve adabına ilişkin önemli katkılar yapmaktadır.

Ona göre, bir tartışmanın münazara, tartışmacıların da 'münazir'⁴² sayılabilmesi için, tartışma kuralları ve adabının bilinip onlara uyulması gerekir. Tartışmada hiç bir kurala uymadan ve rakibinin özlük haklarını ve onurunu hesaba katmadan ne pahasına olursa olsun mutlaka baskın çıkıp rakibimi susturmaliyim, düşünce-
sindeki tartışmacıların yaptığı tartışmalardan hiç bir konuda salt gerçek ortaya konulamaz. Bu yüzden açık oturum, sempozyum ve panellere katılacak konuşmacıların tartışma biçimi kazanmaları ve düzeyli tartışma yapabilmeleri bu alanda yayımlanmış bazı temel eserleri⁴³ gözden geçirmelerine bağlıdır.

Cevdet Paşa'ya göre, Sanat-ı Tevcih⁴⁴ (*Yorumlama Sanatları*) ismiyle bir bağımsız bilim ortaya çıkmıştır ki; tüm şeylerin, anlam-

³⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Mevzu'atu'l-Ulum*, . Terc. Kemaleddin Muhammed Efendi 2. Cilt, İstanbul: Dersaadette İkdâm Matbaası, 1313, c. 1, s. 63.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, Matbaayı Amire, İstanbul, 1294/1878, s. 1.

⁴¹ Necati Öner, *Mantıkçı Baba-Oğul*, Erdem Dergisi, AKDTY Kurumu Yayını, Cilt 2, Sayı 6, Ank., 1986, 769

⁴² Taşköprülüzade'ye göre, sözlükte, nazir'den alınmıştır. Kalp gözü anlamına gelir ya da nazardan alınmış olup görmek ve ya beklemek anlamına gelir. Terim anlamı ise görmektir. Sail ile muallil arasındaki iki görüş ve iki taraf arasındaki nispettir. Münazaradan beklenen doğrunun ortaya çıkartılmasıdır. Âdâb Risalesi, İst., 1311/1894, s. 4.

⁴³ Aristoteles'in *Retorik* (Yapı Kredi Yayınlarından ve Yorum (İmge Yayınlarından), *Adab-ı Sedat*, A. Cevdet Paşa), *Kur'an'da Tartışma Metodları* (Zahir bin Awad el-Elmaî, Pınar Yayınları) vb.

⁴⁴ Yunanca Hermeneutique, izah-ifade ve beyan. Latince Hermeneuma'dır. Tefsir anlamındadır. Almancası, Hermeneutik, İngilizcesi Hermeneutics. Bir kitapta karşılığı görülmemiştir. Belot'nin Fransızca-Arapça lügatında ilmi tevili kütübi mukaddes (kutsal kitabın bilimsel yorumu) denilmiştir... Felsefi veya dini metin-

larının olup olmadığı konularından bahseder. Buna '*Tartışma İlmînin Adabı ve Münazara İlmî*' de denir. Tartışmaların doğruluk adabı ve sıhhati bu ilim ile bilinir. Ve savunmaların doğrusu yanlışından, makbulü reddedilenden bu ilim ile fark edilip, ayrılır. Bunun kural-larına uyanlar, tartışmalarda hatadan uzak olurlar. Ve bundan u-zak olanlar felsefe, kelim ve fıkıh usulünü gereği gibi anlamaktan yoksun kalırlar.⁴⁵ Adab-ı Sedat'ta Cevdet Paşa'nın gerek tartışma kuralları ve gerekse tartışmada, tartışmacıların tutum ve davranış-larının adabı hakkında insan kişilik ve onurunun korunması açısın-dan büyük önem taşıyan önerileri dikkat çekicidir. Onun bir tartış-ma mantığının ilkeleri ve yöntemini ortaya koyduğu 'Adab-ı Sedat' isimli eserinde tartışma mantığında bazı temel kavramlar ürettiğini görürüz.

Bahs ve Mübahase: Bir kişi iddia edileni ispata kalkıştığında diğer kişinin ona karşılık vermesidir. *Cevab-ı cedel*: Cevabın, işin özü aranmayıp da sadece rakibin susturulmasına dayandırılmasına denir. *Sual-i istifsari*: Bir kimse iddiasını ispat etmeğe çalıştığında onu küçük düşürmek niyetiyle değil de açıklanmak isteyen öğren-mek için soru sormaktır.⁴⁶

İkna edici ve susturucu delil: Kesin delile (burhan) dayalı ön-cülleri ve hatta konuşmayı bile anlamakta aciz ve eksik olanları ikna için mücadeleli (tartışmaya dayalı) cevap seçilirse bu yolda söylenen delile denir.

Gerçeği ortaya çıkarmak için yapılan tartışmaya *münazara*, tartışan kişilere de *münazir*⁴⁷ denir. Yalnızca rakibi susturmak için cereyan eden tartışmaya, *cedel*⁴⁸, tartışanlara da *mücadil* denir⁴⁹. *Muallil*: delil getiren, müstedil, akıl yürüten ve *sail* de soru soran-dır.⁵⁰

Cevab-ı istifsari: bir şeyi salt açıklamak amacıyla verilen ceva-ba denir. *Sual-i istilzami*: bir şeyi öğrenmek değil de delil getireni küçük düşürmek amacıyla sorulan sorulara denir.

Cevab-ı istilzami: bir şeyi öğretmek değil de soru soranı küçük düşürmek amacıyla verilen cevaplara denir. *İlzam ise, delil getire-*

lerin, hasseten kitabı mukaddesin tefsiri, bilhassa dinde remzî (simge) olanın tefsirine tatbik olunur. Bkz. M. Namik Çankı, *Büyük Felsefe Lüğatı*, İst., 1954, s. 128

⁴⁵ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 4.

⁴⁶ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 2.

⁴⁷ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 3.

⁴⁸ Kişinin hasmını delil veya şüphe ile sözünü bozup iptal etmesidir. Bkz. Seyid Şerif Cürcanî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, s. 75.

⁴⁹ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 3.

⁵⁰ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 8.

nin karşı çıkanı susturmasına denir. *İfham*: Karşı çıkanın delil getireni susturmasına (bir tartışmada karşıdakini cevap veremeyecek hale duruma getirmesine) denir.⁵¹

Mücadil (salt kazanmak isteyen tartışmacı) in maksadı her durumda rakibini susturmaktan ibarettir. Ama münazaracının maksadı yalnızca gerçek ve doğruyu ortaya çıkarmaktır. Gerçek ve doğru ister kendi elinden çıksın ve isterse rakibi elinde olsun mutlaka doğrunun kendi elinde ortaya çıkmasını gerekli görmez. Hele önceki iyi ahlak sahibi insanlar nefislerini küçültmek, nefsin hâzzını gidermek için gerçeğin, rakibin elinden çıkmasını isterlerdi. Münazaracılar doğruyu ortaya çıkarmayı başarabilmek için istenilmeyen konulardan kaçınmalıydılar. Çünkü bu konular tartışma sırasında fayda getirmez. Ve boş yere yapılan tartışmalarla istenilen şey ele geçmez. Tartışma Usul ve Adabı'nın dışındaki sözlerin arkası alınmaz boşa vakitler geçer gerçek ortaya çıkarılamaz.⁵²

Muallil (delil getiren) in sail (soru soran) i susturmasına '*ilzam*' ve sailin muallili susturmasına '*ifham*' (bir tartışmada karşıdakini cevap veremeyecek hale getirme, susturma) denir. Ve her durumda aciz kalana '*mağlup*' ve rakibini şaşırtan ve aciz düşürene, '*galip*' denir.⁵³

Tartışma ilminin kurallarına göre, yenilmenin, ilzam ve ifhamın, davayı savunmaktan ve karşı çıkmaktan vazgeçmenin şartları vardır. Bunlar;

a) Delil getiren için: İddiasını tümel olarak ortaya koyup tikel olarak kanıtlamak zorunda kalırsa, davasını ispattan vazgeçmek durumuna düşerse, davasını tikel olarak da kanıtlamayıp ifham (susturulmak) durumuna düşerse ve delilini ispat etmeden başka bir delile geçer ise yenilmiş sayılır.

b) Karşı çıkan için;

Delil getirenin delillerinden birini bile iptal edip çürütemez ise, ilzam durumuna düşer. Kabul etmediği rakibinin delilinin aksini ispat edemediği zaman da yenilmiş sayılır.

Cevdet Paşa'ya göre, akıl yürüten kimse de delilini böyle iddiasını gerektirecek şekilde yürütebilmek için öngörüye öncülleri kurmağa özen göstermeli, sail de delilin açık öncülleri ve gizli anlamına dikkat ederek ona göre saile karşı durmalıdır. İkisi de tartıştıktan sonra tavır alıp biri diğerinin ifadesini güzelce anladıktan sonra savunmaya geçmek, münazara adabındandır. Dolayısıyla biri diğ-

⁵¹ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 13.

⁵² A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 4.

⁵³ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 12.

rinin sözünü layığıyla anlamadığı zaman tekrar ettirmek ve maksadının ne olduğunu sormak ve aydınlanmak uygun olur.⁵⁴

Tartışmalarda konuşanlar, dinleyicide bıkkınlık ve usanç verecek derecede uzatmamalı ancak konunun anlaşılmasını güçleştirecek kadar da kısaltmamalıdır. Yine, konuyu anlamada, dinleyenleri tereddüde düşürücü anlamsız söz ve yabancı kelimeleri kullanmaktan kaçınmak gerekir.⁵⁵

Muhatabı yönlendirme de münazaracıların adabından değildir. Muhataba, delilinde gereksiz söz var, ifadelerin açık değil, şöyle demelisin, bu yüzden meramını şöyle ifade etmelisin diye muallile yol göstermek, münazara adabına uygun düşmez.⁵⁶

Laubali davranışlar, gülmek, çırpınmak ve hiddet ile sesi yükseltmek gibi durumlar münazaraya yakışmaz. Bu gibi gereksiz tavırlara ancak cahil kimseler kendi bilgisizliklerini örtmek ve kapatmak için başvururlar. Onlar, böylece cahilliklerini ortaya koymuş olurlar.⁵⁷ Karşı çıkan, iddiacının ispat işlemi tamamlanmadan üç yoldan birine hemen başlaması da uygun değildir. İddiacının ne söyleyeceği tam olarak anlaşılmadan karşı çıkmak boşunadır. Aksi takdirde bu itirazlar tahkiki olmadığı ve art niyeti çağrıştırdığı için dinleyenlerde şüphe uyandırır.

Tartışma anında kişi rakibini küçük görmemelidir. Aksi takdirde kendisinden zayıf rakibine yenilmekten kendini kurtaramaz.⁵⁸

Cevdet Paşa'ya göre, bir tartışmada sail (soru soran) tartışmacı, ya muallil (delil getiren) in deliline mantık kuralları doğrultusunda karşı çıkamadığı için ya da muallile karşı getirdiği soru ve delilleri daha sonraki itiraz ve açıklamalarında reddettiğinin ortaya çıkması sonucunda ilzam (susturulmuş) olur. Susmamakta direnirse tartışma kuralları ve adabına aykırı davranmış olacağından artık o seviyeli tartışmalara davet edilmez.

Cevdet Paşa, 'muaraza-i takdiriye' dediği itibari çekişmenin de tartışma usul ve adabına uygun olmadığını belirtir. İddiacı iddiasını henüz ortaya koymadan karşı çıkanın 'senin bu davayı ispat edecek delillerin varsa, benim de onları iptal edecek delillerim var' diye rakibine itiraz etmesi de uygun bir tutum değildir.⁵⁹

⁵⁴ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 17.

⁵⁵ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 55.

⁵⁶ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 17-18.

⁵⁷ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 55.

⁵⁸ A. Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 55.

⁵⁹ Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 18-19.

Cevdet Paşaya göre, tartışmaların oturum başkanı seçme işi de önemli işlerdendir.⁶⁰ Tartışmalardaki oturum başkanlarının da uymak zorunda buldukları kurallar vardır. Her şeyden önce başkan konuşmacıların söz hakkına adil bir şekilde imkan vermelidir. Birinin bitmeyen açıklamasını kesip diğerine fazla konuşma ayrıcalığı tanımamalıdır. Konuşanların iki de bir sözlerini kesmemek gerektiği gibi takılan konuşmacının bu tutukluğunu gidermek için konuşmasının seyrine uygun soru ve hatırlatmaları yapmalıdır. Tartışmacıların birinin rakibi diğerinin yandaşı olduğu izlenimi verecek söz ve tutumlardan sakınmalı, tarafsız davranmalıdır. Oturum başkanı, tartışma seyri alevlendiğinde sükûnet, cansız ve sönükleşme anında da heyecan katabilmelidir. Tartışmaların sınırını çizmeli, tartışma alanının dışına çıkılmamasını sağlaması gerektiği gibi tartışmanın süresini de belirlemelidir. Cevdet Paşa, münazara meclisleri başkanlarının münazarayı iyi yönetemedikleri için kargaşa ve sürtüşmelerin yaşandığı halde hakikatin ortaya çıkarılmadığı nice tartışmalar görüldüğünden⁶¹ söz ediyor. Tartışmacıların hem bilgi birikimleri bakımından denk hem de aynı alanın uzmanı olmalarına özen gösterilmelidir.

Tartışmaların seviyeli hale getirilmesi; hem salt gerçeğin ortaya konulması hem dinleyenlerin şaşırılmadan gerçeği görmelerinin sağlanması hem de tartışmacıların tartışma düzeyleri oluşmadan bilimsel ve düşünsel tartışmalara kabul edilmemeleri açısından gereklidir. Üzülerek belirtmeliyiz ki, günümüzdeki TV programları ile panel, açık oturum ve sempozyumlarda izlenen tartışmaların pek çoğunda Cevdet Paşa'nın sözkonusu ettiği tartışma kurallarına uyulmadığı gibi adabına da ulaşabilmiş gözükmemektedir.

Cevdet Paşa geniş mantık ve hukuk bilgisini muhataplarıyla konuşmasında ustaca kullanabilen bir şahsiyettir ki, Fransız elçisi Marqui de Moutier ile yaptığı bir söyleşide bu açıkça görülür. Elçi, Napolyon Bonapart eğer ben mütedeyyin (dindar) bir din sahibi olsaydım, Müslüman olurdum, çünkü İslam'da clerge yani ruhbanlık yoktur, der imiş. Halbuki bir müddet İstanbul'da eğlendim (kaldım). "Ulema sınıfının clerge tarzında olan meratibini öğrendim. İşte siz de bu tarikatın en ileri mertebesinde bulunuyorsunuz. Napolyon buralara gelmediği cihetle hakikat hale muttali olamamış der."⁶²

Cevdet Paşa'nın elçiye verdiği cevap hem ilmi hem de rakibini zihinsel olarak susturmağa yönelik mantıksal olgunluktadır. "Na-

⁶⁰ Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 56.

⁶¹ Cevdet Paşa, *Adab-ı Sedat*, s. 56.

⁶² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, T. T. Kurumu Basımevi, Ank. 1983, .

polyon Bonapart bu meseleyi tahkik eylemiş ve güzel söylemiş, filhakika İslam'da clerge yoktur. Ve 'La rabbaniyete fil İslam (İslam'da ruhbanlık yoktur)⁶³', diye bir hadisi şerif vardır. Gördüğünüz sarıklılar clerge değillerdir. Zira onlarda bir sıfat-ı resmiye-i ruhaniye yoktur."⁶⁴ Paşa, ilim sığ gözlemlerle değil araştırma ile yapılır ki, Napolyon'un ifadesi doğrudur. Çünkü İslam'da ruhbanlığın olmadığı hadislerle teyit edilmiştir, demek istemektedir. Din adamlarının ruhbanlık sınıfına girebilmeleri için ruhani resmiyet sıfatının olması gerekir. Oysaki bizim din adamlarımızda böyle bir resmi sıfat yoktur. Paşa konuşmasına sürdürerek, devlet adamlarının ve halkın onlara itibarı resmi kişiliklerinden değil din ve dünyevi ilimlerde almış oldukları seviyeden gelir. Onlar halka hizmete memur olan kişilerdir, diyor.

Çoğu tartışmacıların tartışma kurallarını ve adabını bilmediği, bilenlerin de tartışmada altta kalmayı onur meselesi yaparak, baskın çıkmak adına gereksiz ısrar ve diretmelerde bulduklarından anlaşılmaktadır. Delil getiren (muallil) karşı çıkanın (sail) kim olduğu ve delil getirenle karşı çıkanın birbirinin konumuna geçtiği ve görevlerini üstlendiklerinden habersiz gözüküyorlar. Yine gerek delil getirenin gerekse karşı çıkanın çelişkiye düşüp düşmediği, savunulan davanın iptal edilip edilmediğini, susması gerekip gerekmediği durumun neler olduğu konusunda da tartışmacıların bilinçli oldukları söylenemez. Bu yüzden tartışmalar saatler aldığı halde salt gerçeğin ortaya çıkarılması mümkün olmamakta ve tartışmacılar ifham ve ilzam durumuna düştükleri halde cerbeze yaparak yüzüstü konuşmalarına devam ediyorlar. Oysaki münazara meclislerinin başkanları konumundaki günümüzdeki oturum yönetmenleri gereksiz yere konuşanlara susması gerektiği uyarısını bile yapamıyorlar çoğu zaman.

B- Modern Mantık'ta Tartışma Mantiği

Genel olarak 'doğruya ulaştırıcı bir sanat olarak tanımlanan mantık'tan çeşitli alanlarda olduğu gibi tartışmalarda da yararlanılmaktadır. Dolayısıyla buradan 'tartışma mantığı' denilen bir alt mantık türü doğmuştur. Tartışma mantığı hem klasik hem de modern mantık'ın bir dalı olmaktadır. "Modern mantık, her bir önermeyi sembollerle göstererek ortaya konulan mantık türüdür. Modern mantıkta tartışma sanatı da sembol ağırlıklı bir işlemi gerektirir. Tartışma en az iki kişi arasında yapılır ki, iddiaya karşı çıkan

⁶³ Cevdet Paşa'nın Fransız elçisine karşı hadis diye ileri sürdüğü ifadesi, 'Ruhbanlığı emretmedim' ed- Darimi, *Nikah*, 3 ve 'Ruhbanlık bizim üzerimize yazılmamıştır' (farz- vacip değildir anlamında) Ahmed b. Hambel, *Müsned*, VI, 226 hadisleriyle anlamdaştır.

⁶⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 146

olmazsa zaten tartışma olmaz. İddiayı ortaya atan, yani öneren'i (Ö), karşı çıkanı da 'Ç' harfiyle gösteriyoruz."⁶⁵

Cevdet Paşanın tartışma mantığındaki tartışma örneklerini modern mantık çerçevesinde sunmamızın nedeni, yerli düşünce-mizdeki eski mantık çıkarımlarının yeniden işlenerek güncellenmesi kapısının açılabilmesidir. İşlenmeyen; her çağda temsilcileri yetişmeyen düşüncelerin, insan ve toplum hayatından çekildiği, işlenen düşüncelerin ise her çağda çıkan yeni temsilcileri vasıtasıyla işlenerek günümüze kadar geldiği çarpıcı bir olgudur. Düşüncelerin işlenmesi, onların güncellenmelerini sağlamakta ve geçerliliklerini ve önemlerini hissettirmektedir. Bir arkadaş çevresinde, 60'lı ve 70'li yılların çarşılarında her dükkan sahibi esnafın bozuk parasını, banknotunu, alacak ve verecek defteriyle değerli kağıtlarını koruduğu ve üzerine terazisini koyduğu 'kalle' denilen çekmeceli tezgahları olduğunu söyleyince, ismi de güzelmiş, keşke kullanılsaydı denildi. Eğer 'yazar kalle'yi icat etmiş olsaydık, 'yazarkasa' yerine kullanılabilirdi, dedim. Her alandaki eski araç-gereçlerimizin günümüzde de kullanılabilme şansı, teknolojiye uyarlanabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla amacımız, modern mantığın tartışma biçimi içinde yerli düşüncemizin somut örneklerini kullanarak hem öğrenciler hem de okuyucular için soğuk ve itici gözükten mantığın soyut yönünü çekici hale getirmektir.

Ç

Karşı Koyan

Ö

Öneren

Önerenle karşı çıkanın iddia ve karşı çıkış adımları için biçimsel bir çizelge hazırlanması gerekir. Bu çizelge somut bir tartışmayı tasvir eden çizelge olmalıdır. Tartışma adım adım yapılacaktır. Çizelgede tartışma adımları (Z), adım sayısı da (0) ile (n) arasında bir dizi olsun. (Z) ler tartışma adımlarını gösterecek. Öneren, tartışılacak iddiasını ileri sürsün. Birinci adımda karşı koyan, bu iddiaya karşı çıksın. Tartışma da (Zn) de bitisin. Tartışma mantığında tartışma çizelgesinin somut şemasını şöyle gösterebiliriz:

<u>KC</u>	<u>Ö</u>
_____	Z 0
<u>Z 1</u>	
_____	Z 2

⁶⁵ Dr. Dursun Murat Çüçen, Yayınlanmamış Tartışma Mantığı Ders Notları, A.Ü. DTCF., Sistematik Felsefe Kürsüsü, 1976-1977 Öğretim Yılı, A. Kadir Çüçen, Mantık, ASA Kitabevi, 1999, s. 141.

Z 3

Z 4

Bu kesitlerden her birine 'tartışma' konumu diyelim. Her konum bir çizelgeyle ifade edilsin. Konumları sırayla karşılaştıralım:

KÇ

Ö

Z 0

Z 1

Z 2

Başlangıç önermesinin yer aldığı konuma 'başlangıç konumu' densin. Arda arda gelecek konumlar mantıksal kurallar içerisinde belirlensin.

Birbirini izleyen iki konumdan, birincisi başlangıç, ikinci ise alt konum olarak yer alsın. 1. Konuma, Önerenin, 2. Konuma Karşı çıkanın öncülü densin.⁶⁶

I- Tartışmayı Kazanma-Kaybetme Koşulları

Tartışma ilminin kurallarına göre, yenilmenin, yani ilzam ve ifham'ın, davayı savunmaktan ve karşı çıkmaktan vazgeçmenin şartları vardır ki, bunlar;

a) Öneren (delil getiren) için; iddiasını tümel olarak ortaya koyup tikel olarak kanıtlamak zorunda kalırsa, iddiasını ispattan vazgeçmek durumuna düşerse, davasını tikel olarak bile kanıtlayamayıp ifham (susturulmak) durumuna düşere. Yine ileri sürdüğü delilini ispat etmeden başka bir delile geçer ise yenilmiş sayılır.

b) Karşı çıkan için; öneren (Ö) in önerilerinden (delil) birini bile iptal edip çürütemez ise, ilzam (bir daha konuşamayacak) durumuna düşer. Kabul etmediği rakibinin önerisinin (delil) aksini ispat edemediği zaman da yenilmiş sayılır. Bunu Tartışma Mantiği kuralları diliyle açıklamak istersek: Öneren tartışmayı ancak ve ancak, karşı çıkan KÇ kümesinin ögesi olan bir bitiş konumuna ulaşırsa kazanır. Buna karşılık, karşı çıkanın tartışmayı ancak ve ancak öneren (Ö) tartışmayı kaybederse kazanır. Burada bir zorunlu çaprazlıkla karşılaşırız. Çünkü tartışmada beraberlik yoktur. Amaç doğruyu bulmaktır. Doğru ise belli konu ve açıdan tektir. Tartışmacılardan yalnız birinin tartışmayı kazanması gerekiyor. Tartışmanın sonuçlanması, sonsuzca uzamasıyla değil, adımların birinde bitme-

⁶⁶ Dr. Dursun Murat Çüçen, Yayınlanmamış Tartışma Mantiği Notları, A.Ü. DTCF., Sistemantik Felsefe Kürsüsü, 1976-1977 Öğretim Yılı

siyle gerçekleşir. Zaten sonsuza dek uzayan ya da uzanır gibi görünen bir tartışmayı 'Ö' kaybetmiş sayılır.⁶⁷ Çünkü ispat; iddiacıya düşer, iddiasını ispat edemediği zaman müfteri ya da yalancı duruma düşer. "Tartışma mantığının sembolleştirilmesi ve mantıksal değişmezlerin belirlenmesi sonucu öneren ve karşı çıkanın önermeleri, karşı çıkışları ve savunmaları denetlenebilir."⁶⁸

II- Adab-ı Sedat'taki Tartışma Örneklerinden Bazılarının Tartışma Mantığı Çizelgesinde İşlenmesi

1. Tartışma

Karşı çıkan (KÇ)

Felasife, cesetlerin dirileceğini kabul etmez.

Felasifeye göre, yeniden dirilen ruh'tur.

Savında, insan değil ceset dirilecektir, diyorsun.⁷⁰

2. Tartışma

Evrende değişikliklerin görülmesi onun tümüyle değişken olduğunu gerektirmez.

Karşı çıkmaktan vazgeçiyorum.

Kanıt getiren (Ö)

Felasife⁶⁹, cesetlerin dirileceğini kabul eder.

Niçin kabul etmesin ki?

İnsanın da ruhu vardır.

Savımdan vazgeçiyorum.

Evren değişkendir.

Biz evrende değişiklikler görüyoruz.

Öğeleri değişen şeyin kendisi de değişici olur.⁷¹

⁶⁷ Çüçen, Yayımlanmamış Tartışma Mantığı Ders Notları.

⁶⁸ A. Kadir Çüçen, Mantık, ASA Kitabevi, 1999, s. 143.

⁶⁹ Gazali'nin Tehafetü'l Felasife (Filozofların Tutarsızlıkları) adlı eserinde eleştirdiği filozoflar (El Kindî, Farabî ve İbn Sina) dir.

⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Miyar-ı Sedat-Adab-ı Sedat, Uyarlayan: Necati Demir, Bars Matbaacılık, Ank, 1998, s. 185, A. Cevdet Paşa, Miyar-ı Sedat, İstanbul, Matbaay-ı Âmire, 1294/1878, s. 5.

⁷¹ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 6.

3. Tartışma

Kanıtla!

Her cisim hayvan değildir.

İki tikelden sonuç çıkmaz.

İnsan cins'dir.
İnsan hayvan'dır.

Hayvan cins'tir.

Bazı cins'ler hayvandır

Savımdan vazgeçiyorum.⁷²

4. Tartışma

Karşı çıkmam.

Maddesiz varlıklar için yön yoktur.

Tanrı maddi bir varlık değildir.⁷³

Tanrı bir yönedir.
Tanrı vardır.

Her varlık bir yönedir.

Maddi varlıkların yönü vardır.

Savımdan vazgeçiyorum.

5. Tartışma

Karşı çıkmam.

Önermen kısırdöngüdür, çünkü insan ile beşer eşanlıdır.⁷⁴

İnsan gülücüdür.
Her beşer gülücüdür.

İnsan beşerdir.

Savımdan vazgeçiyorum.

6. Tartışma

Karşı çıkmam.

Gülen ile tuhaflık özdeş değildir.

Delillerden biri tikel olunca

Her insan tuhaftır.
Her insan gülendir.

Her gülen tuhaftır.

Gülenlerin bazıları tuhaftır.

⁷² A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 7.

⁷³ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 7.

⁷⁴ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 8.

sonuç da Tikel olmalıdır (Bazı gülenler tuhaftır).⁷⁵

7. Tartışma

İtiraz etmem.

İnsan olmayan konuşan da vardır, Papağan gibi.

İki tikel öncülden bir sonuç çıkmaz.⁷⁶

8. Tartışma

İlke olarak karşı çıkmam.

İnsan hayvanın bir cüzüdür.

Karşı çıkışımın vazgeçiyorum

9. Tartışma

Karşı çıkmam.

'Hayvan olmak' ile iradeli davranma özdeş değildir.

İki tümel öncülün sonucu tümel olur.

Savımdan vazgeçiyorum.

Şu karaltı insandır.
Şu karaltı konuşuyor.

Her konuşan insandır.

Bazı konuşan insandır.

Savımdan vazgeçiyorum.

Bazı hayvan konuşucudur.
Her insan konuşucudur.

Bazı hayvan insandır.

O halde bazı hayvan konuşucudur.⁷⁷

Bazı hayvan konuşucudur.
Her konuşucu iradeli olarak hareket eder.

Her iradeli olarak hareket eden hayvandır.

O halde bazı hayvan konuşucudur.

Her iradeli davranan bazı hayvandır.⁷⁸

⁷⁵ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 8.

⁷⁶ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 9.

⁷⁷ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 15.

Karşı çıkmam.

10. Tartışma

Siyah insan, insanın tikelidir.

Karşı çıkmam.

Karşı çıkmaktan vazgeçiyorum.

11. Tartışma

İtiraz etmem.

İradeli hareket edenle hayvan özdeş değildir.

Karaltı hayvan olabilir ama insan olması gerekmez, insan olmayan başka bir hayvan türü olabilir.⁸⁰

12. Tartışma

...

İtiraz etmem.

Her görünen cisim beyaz değildir.

Karanlıkta bazı görünen be-

Bazı hayvan konuşucudur.
Bazı konuşucu siyah insandır.

Her siyah insan zencidir.

Bazı hayvan zencidir.⁷⁹

Şu karaltı insandır.
Şu karaltı iradeli olarak hareket ediyor.

Her iradeli olarak hareket eden hayvandır.

Şu karaltı hayvandır.

Savımdan vazgeçiyorum.

Karanlıkta görünen cisim insandır.

Bu cisim karanlıkta görünüyor.

Karanlıkta her görünen beyazdır.

Karanlıkta her görünen insandır.

⁷⁸ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 15.

⁷⁹ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 15-16.

⁸⁰ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 16.

yazdır, insandan başka görülebilen beyaz şeyler de vardır.⁸¹

13. Tartışma

Bitkiler de bazen rüzgâr vs. ile hareket eder.

Karşı çıkmaktan vazgeçiyorum.

14. Tartışma

Gülen ve insan eşanlıdır.

Küçük önerme kabul edilemez.⁸³

15. Tartışma

Karşı çıkmam.

Minare de sonradan icat edilmiş ama mekruh sayılmamıştır.

Kaşık mekruh olmayan bid'atların içinde olabilir.⁸⁵

Savımdan vazgeçiyorum.

Bu cisim hareketlidir.
Her hareketli hayvandır.

Bazı hareketli olan hayvandır.⁸²

Bu karaltı gülen değildir.
Bu karaltı insan değildir.

Her gülen insandır.

Savımdan vazgeçiyorum.

Kaşık kullanmak mekruh (yerilmiş)tur.
Kaşık kullanmak sonradan icat edilmiştir.

Her bid'at⁸⁴ (sonradan icat edilen) mekruhtur.

Bazı bid'atlar mekruhtur.

Savımdan vazgeçiyorum.

⁸¹ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 16.

⁸² A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 20.

⁸³ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 21.

⁸⁴ Dinde olmayıp da sonradan çıkan tutum ve davranışlar.

⁸⁵ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 23.

16. Tartışma

Karşı çıkmam.

İnsanın dışında sevilenler de vardır.
Karşıda duran sevimli bir pa-
pağan olabilir.

Karşı çıkmaktan vazgeçiyorum.

Şu karşıda duran seviliyor.
Şu karşıda duran insandır.

Her sevilen insandır.

Sevilenden kastım doğal olarak sevilendir.
Konuşma insanın ayrıdır.⁸⁶

17. Tartışma

O zaman insan da ezeldir,
çünkü ezeli Olanın (Tanrı'nın)
eseridir.

Karşı çıkmaktan vazgeçiyorum.

Evren ezeldir.
Evren ezeli olanın eseridir.

Benim amacım bizzat ezelinin
eseri olandır. İnsanın yaratılı-
şında ise felek⁸⁷lerin, de-
vir⁸⁸lerin, heyülâ⁸⁹'nın istidat-
ların etkisi vardır. İnsan türü-
nün ezeli olduğunu kabul e-
derim ama fertlerini ede-
mem.⁹⁰

18. Tartışma

Savını kanıtla!

Evrenin bir yaratıcısı vardır.
Evren sonradan oluşmuştur.

Evren değişkendir.

⁸⁶ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 25-26.

⁸⁷ Eski gök bilginlerince dokuzuncu kat gök.

⁸⁸ Dönüş, devir, dönem.

⁸⁹ Grek felsefesinde tüm cisimlerin ilk kaynağı sayılan maddedir.

⁹⁰ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 30.

İki tikelden bir sonuç çıkmaz.

Her değişken sonradan olma-
dır.

İtiraz etmem.

Her sonradan olanın da bir
değiştiricisi vardır.⁹¹

Karşı çıkmaktan vazgeçiyorum.

19. Tartışma

Benim Tanrım, ölüleri diriltir,
dirileri, öldürür (İbrahim'in
itirazı).

Ben Tanrırım! (Nemrut'un
savı)

Benim Tanrım, güneşi doğu-
dan doğurur, batıdan batı-
rır.⁹²

Ben de öldürülmesi mukadder
olanı salıverir, suçsuz bir kişi-
yi öldürürüm, şimdi yaptığım
gibi.

20. Tartışma

Ru'yeti Bari mümkündür.

? (Hık)

Ru'yeti Bari⁹³ mümkün değil-
dir.

İtirazım ona değil.

Ru'yeti Bari Kur'anda yasak-
lanmıştır.

Kur'anda bir şey yasaklan-
mışsa o şeyin mümkün olma-
sı gerekir, çünkü, mümkün
olmayan şeyi yasaklamanın
anlamı olmazdı.⁹⁴

Her ne ki, Kur'anda yasak-
lanmışsa o mümkün değildir.

Savımdan vazgeçiyorum.

⁹¹ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 38.

⁹² A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 38.

⁹³ Cennette Tanrı'nın güzelliğini görmek anlamındadır.

⁹⁴ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 39.

21-Tartışma

Karşı çıkışım ona değil.

Mümkün olduğu halde Kur'an'da yasaklanan şeyler de vardır.

Övme makamında mümkün olan şeyi yasaklamak bir fayda vermez. Oysaki tali (ikinci öncül) yanlıştır.⁹⁵

22-Tartışma

Savını kanıtla.

Kelam Tanrı'nın sözüdür ve hadistir.

Evrenin kendisi de içinde olmak üzere her şey Tanrı'ya dayandığı halde ezeli değildir.⁹⁶

Sonuç

Klasik-modern mantık tartışmalarının dışında kalarak Ahmet Cevdet Paşanın Adab-ı Sedat isimli mantık eserindeki tartışma örneklerinden 22 tanesi modern mantığın tartışma izlencesi kuralları doğrultusunda çizelgede uygulamalı olarak işlenmiştir. Bunu yapmamızın amacı, Aristo'nun biçimsel mantığının yerini İngiliz matematikçisi Boole ve Frege tarafından oluşturulan sembolik (modern)

Ru'yeti Bari, Kur'anda yasaklanmıştır.

Hiçbir mümkün Kur'anda yasaklanmamıştır.

Ru'yeti Bari Kur'anda yasaklanan şeylerdendir.

Savımdan vazgeçiyorum.

Tanrı'nın Kelamı ezeli sıfatlardandır.

Kelam ayetle Tanrıya dayanır.

Her ne ki Tanrı'ya dayanırsa o ezelidir.

Savımdan vazgeçiyorum.

⁹⁵ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 40-41.

⁹⁶ A. Cevdet Paşa, Adab-ı Sedat, s. 44.

mantığın alıp alamayacağı düşüncesinden birine taraf olmak yerine her iki mantığı da dışlamadan klasik mantık-modern mantık arasında bir ortak payda ya da örtüşme noktasının olup olmayacağı üzerine bir düşünce esnekliği oluşturabilmektir. Bu çabamız, konuya ilişkin bir zihin hareketi olarak görülmelidir. Çünkü işlenmeyen düşünce ve tekniklerin, günümüze taşınması ve alanın yenilenerek zenginleştirilmesi mümkün gözükmemektedir. Kesintiye uğramadan, her dönemde ortaya çıkan temsilcileri aracılığı ile yüzyılları ve çağları geride bırakarak günümüze kadar varlığını sürdüren bazı düşünceler vardır. Greklerin günümüzdeki doğa ve insan felsefeleri buna örnek olarak gösterilebilir. Grek düşünürlerinin antik dönemde ortaya koydukları düşüncelerin bazıları günümüzde bile önemini yitirmemişse, bu her dönemde ortaya çıkan temsilci düşünürlerce yeniden işlenmelerine borçludur. Bu temsilci düşünürler Grek felsefi öğretilerini neo-strüktürel (yeniden inşaacılık) yöntemiyle boşluklarını doldurup dönemi içinde anlamsızlaşan öğelerini onarımdan geçirerek felsefe öğretileri olarak kültür tarihine kazandırmışlardır. Bizim yaptığımız çaba da kesintiye uğramadan günümüze kadar gelen klasik mantık çalışmalarının güncellenmesi bağlamında modern mantıkla uzlaşabilen yönlerinin olabileceğine ilişkin bir düşünsel irdelemedir.